

Stum tvang

En marxistisk undersøgelse af
kapitalismens økonomiske magt

S ø r e n

M a u

Søren Mau: *Stum tvang. En marxistisk undersøgelse af kapitalismens økonomiske magt*

© Forfatteren og Klim 2021

Omslagsdesign: Christinna Lykkegaard Nilsson
Tryk: Pozkal

ISBN: 978 87 7204 651 8

1. udgave, 1. oplag, Aarhus 2021

Forlaget Klim
Klosterport 4 F, 5. sal
DK-8000 Aarhus C
www.klim.dk

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med Copydan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Indhold

<i>Forord ved Michael Heinrich</i>	7
<i>Om noter, henvisninger og oversættelser</i>	11
Indledning	15
FØRSTE DEL: BETINGELSER	
1. Begreberne magt og kapital	37
2. Magt og marxisme	61
3. Den økonomiske magts sociale ontologi	79
4. Menneskets kropslige organisation	97
5. Stofskifteherredømme	109
ANDEN DEL: FORHOLD	
6. Transcendentalt klasseherredømme	127
7. Kapitalisme og forskel	155
8. Værdiens universelle magt	175
9. Værdi, klasse og konkurrence	199
TREDJE DEL: BEVÆGELSER	
10. Subsumtionens despoti	219
11. Den kapitalistiske rekonfiguration af naturen	243
12. Logistisk magt	261
13. Overskudsbefolkninger og kriser	281
Konklusion	301
<i>Appendiks: Marx' vigtigste skrifter</i>	307
<i>Tak</i>	309
<i>Bibliografi</i>	311
<i>Slutnoter</i>	341
<i>Register</i>	407

Forord

Første gang jeg mødte Søren Mau, var i november 2017 til den årlige *Historical Materialism*-konference. Da vi talte sammen efter hans foredrag, spurgte han mig, om jeg kendte til litteratur, der beskæftiger sig med Marx' begreb om 'de økonomiske forholds stumme tvang'. Der faldt mig ikke én eneste titel ind. Søren fortalte mig, at han ville skrive en ph.d.-afhandling om dette begreb. I første omgang blev jeg noget perplex. Den 'stumme tvang', som Marx taler om i kapitlet om den 'såkaldte oprindelige akkumulation' i *Kapitalen*, havde jeg allerede ofte citeret i mine egne tekster, og også anvendt i mange diskussioner. Den bagvedliggende idé—at det under bestemte omstændigheder ikke er personer, men de økonomiske forhold, der udøver en tvang over for de formelt frie arbejdere—forekom mig nærmest at være selvforklarende. Med to-tre sætninger kunne man jo forklare, hvad der mentes med det. Indtil da var det ikke faldet mig ind, at dette begreb kunne have brug for en særskilt undersøgelse. Min overraskelse var lidt ligesom, når man i en åbning i et parti skak, der allerede er blevet gennemanalyseret ud til 15. eller 20. træk i de fleste varianter, pludselig konfronteres med en nytænkning i fjerde træk: Enten er sådan et træk forfærdelig dumt, eller også er det vanvittig godt. Som det temmelig hurtigt blev klart for mig, var Søren's idé overhovedet ikke dum. Hvad angår modsætningen mellem personlige herredømmeforhold som slaveri og livegenskab i de førkapitalistiske produktionsmåder og så det upersonlige herredømme over de retsligt frie lønarbejdere, som Marx fremhæver som det karakteriserende ved den kapitalistiske produktionsmåde, var denne 'stumme tvang' af central betydning. Det burde i sig selv være en tilstrækkelig grund til at beskæftige sig noget mere detaljeret med den. Det eneste forbløffende var, at der endnu ikke var nogen, som havde gjort det.

Min anden store overraskelse fik jeg omkring halvandet år senere. Jeg var forblevet i kontakt med Søren, nu og da havde vi diskuteret et

par spørgsmål, og jeg havde indvilget i at deltage i hans ph.d.-forsvar. I foråret 2019 kunne jeg så for første gang kaste et blik på hele hans engelsksprogede ph.d.-afhandling. Det handlede på ingen måde om en snæver, filologisk diskussion af begrebet ‘stum tvang’; Sørensen undersøgelse var meget bredere anlagt. Han fremstillede den stumme tvang som en central bestanddel af kapitalens specifikt økonomiske magt, en magt, der beror på forandringer i den sociale reproduktions materielle betingelser. For at undersøge spørgsmålet—der allerede er blevet diskuteret så ofte—om, hvordan kapitalistiske forhold er stand til at opretholde sig selv, trods alle kriser og modsigelser, havde Søren ved siden af vold og ideologi udpeget en tredje magtform. Hvor de to første indvirker direkte på mennesker, gør denne tredje form sig indirekte gældende, idet den omformer menneskenes økonomiske og sociale omverden.

Sørensen arbejde foreligger nu i omarbejdet form som en bog, udgivet første gang på tysk.* Den er viet den detaljerede undersøgelse af denne specifikke form for magt, som kapitalen udøver. Dertil bliver de forskellige elementer til en teori om denne magt fra Marx’ økonomikritiske manuskripter fra perioden efter 1857 rekonstrueret. Resultatet af denne rekonstruktion forholder sig ikke til et konkret kapitalistisk samfund, men befinder sig på det fremstillingsniveau, hvor det angår den kapitalistiske produktionsmådes ‘ideale tværsnit’, det vil sige det abstraktionsniveau, som Marx i slutningen af manuskriptet til *Kapitalens* tredje bog placerer sin egen undersøgelse på. På dette niveau undersøges alt det, der nødvendigvis hører med til den kapitalistiske produktionsmåde, uafhængigt af dets respektive historiske udtryk—og her hører denne ‘stumme tvang’ hjemme.

I Sørensen undersøgelse handler det imidlertid langt fra alene om et bidrag til afklaringen af den marxske økonomikritik, eller om dens fuldstændiggørelse. Det bliver allerede tydeligt i anden del af hans tredelte værk. Med udgangspunkt i Marx’ forståelse af proletaren, der ganske vist kan bestemme over sit liv, men er afskåret fra dette livs nødvendige betingelser, viser Søren, hvordan de biopolitiske spørgsmål, som Michel Foucault og Giorgio Agamben har optegnet, allerede fra begyndelsen er indeholdt i den marxske analyse, også selv om de ikke

---

* På Karl Dietz Verlag Berlin, sommeren 2021.

benævnes som sådan. I anden del bliver kapitalens 'stumme tvang' ligeledes undersøgt med hensyn til produktionen af sociale forskelle på grundlag af kønnede og racistiske tilskrivelser—og dermed lander vi direkte i en række vigtige aktuelle debatter.

Også i værkets tredje del, hvor de dynamikker, kapitalens magts ytrer sig i, undersøges, bliver den samtidsanalytiske ambition i Sørensen undersøgelse tydelig. Kategorialt står arbejdets reelle subsumtion under kapitalen her i centrum. Sørensen anvendelse af dette begreb adskiller sig imidlertid betydeligt fra den almindelige: Han behandler den reelle subsumtion af landbruget, hvilket tydeliggør konsekvenserne af kapitalens forhold til naturen, 1970'ernes logistiske revolution, der spillede en central rolle i globaliseringstendenserne i den sidste tredjedel af det 20. århundrede, og tendenserne til kriser og kapitalens skabelse af en overskudsbefolkning—alt sammen spørgsmål, der må stå i centrum for enhver grundlæggende behandling af kapitalismen.

Læsningen af det foreliggende arbejde er nok ikke let kost. Imidlertid bliver det hurtigt tydeligt, at den begrebslige anstrengelse, der her er påkrævet, ikke bare bliver stående i det rent begrebslige. Den udfolder netop det kritiske potentiale, der er den nødvendige forudsætning for en social praksis, som sigter mod at overvinde herredømme og udbytning.

Michael Heinrich, juni 2021

Indledning

Når den antikke slave, der blevet slået i lænden af sin herre, krummer sig i usigelig pine, når den livegne bryder sammen under opsynsmændens ris eller arbejdets last eller elendighed, blotlægges dog i det mindste det ene menneskes forbrydelse mod det andet menneske, samfundets forbrydelse mod den enkelte, skrækkeligt i sin nøgenhed, himmelråbende i sin brutalitet. Den korsfæstede slave, den martrede livegne, dør med en forbandelse på læberne, med et udslukket blik, der hadefuldt og hævngherrigt træffer sin bøddel.

Kun det borgerlige samfund breder usynlighedens slør ud over sine forbrydelser.¹

– Rosa Luxemburg

Trods mere end ti år præget af dyb krise, en global pandemi og heftig modstand lever kapitalismen stadig. Siden den i 2008 blev ramt af en voldsom krise, har regeringer i hele verden panisk gjort, hvad de kunne for at redde den, alt imens kampene mod kommercialiseringen af livet har spredt sig. Den situation, vi i dag befinder os i, er altså stadig formet af krisen i 2008 og dens efterdønninger. Og faktisk er den seneste krise blot den foreløbige kulmination på en langt mere omfattende krise, som satte ind i 1970'erne, da efterkrigstidens økonomiske opsving ebbede ud.² Siden da har den globale kapitalisme trådt vande. I næsten fem årtier har den holdt sig flydende ved hjælp af gæld, outsourcing, nedskæringer, privatiseringer og lønnedgang, men selv dette omfattende symptomdulmende apparat har ikke formået at rette op på den globale stagnation, som vi stadig befinder os i, og som er blevet forværret af coronapandemien.³ En lille gruppe hyperprofitable firmaer som Apple, Google, Amazon og Facebook er stukket af fra et globalt hav af såkaldt 'zombiefirmaer', der kæmper med produktiviteten og profitabiliteten, og som kun holdes i live af de billige lån, regeringer bliver ved med at sikre adgangen til i et desperat forsøg på at afværge

de politiske konsekvenser af den omfattende destruktion af kapital, som en egentlig økonomisk restitution ville kræve.⁴ Regningerne bliver altid sendt videre til befolkningen, mistilliden til de politiske institutioner vokser, trætheden over for politikere og partier breder sig, og ingen tror længere på, at staten er i stand til at fungere som instrument for folkets vilje. Den skrøbelige optimisme, der prægede 1990'erne og 2000'erne, er vejet for en dunkel fornemmelse af en kommende katastrofe—ikke mindst på grund af klimaforandringerne, der buldrer mod os som et modkørende tog i en smal tunnel, og som alle anerkender, men som ikke desto mindre får lov at fortsætte, fordi profit i denne verden er vigtigere end livet.

Trods alt dette trækkes vi stadig med kapitalismen. Eller måske omvendt: Den trækkes med os. På en måde er kapitalens greb om det sociale liv stærkere end nogensinde før; aldrig før har så mange aspekter af livet, og så store dele af verden, været afhængige af kapitalismens globale kredsløb. Selv om det stadig er for tidligt at gøre endelig status over perioden siden krisen i 2008, er det om ikke andet bemærkelsesværdigt, at kapitalen indtil videre i det store hele har haft succes med at opnå sine mål. Allevegne ses de samme tendenser: Banker blev reddet af staten, skatter blev sænket, nedskæringer gennemført og profiler halet hjem. Uligheden stiger stadig, vareformen fortsætter sin snigende infiltrering af alle livets aspekter, den biosfæriske nedsmeltning accelererer, hundredvis af millioner mennesker lever stadig med kronisk sult. Allerede i 1930'erne, efter den lange depression i slutningen af 1800-tallet, første verdenskrig, de russiske og de tyske revolutioner og den store depression i de tidligere 1930'ere, konkluderede Walter Benjamin: 'Vores generations erfaring: at kapitalismen ikke vil dø en naturlig død'.⁵ I dag ved vi, at kapitalismen ikke blot har *overlevet*, men ligefrem er blevet *styrket* i og gennem kriser, revolutioner, opstande, krige og pandemier. *Kapitalistisk ekspansion midt i krise og uro*—dét er vores aktuelle situation, og det giver anledning til at stille et spørgsmål: Hvordan formår kapitalen at fastholde sit greb om det sociale liv? Hvordan er det overhovedet muligt, at en så ustabil og livsfjendtlig social orden kan bestå i flere hundrede år? *Hvorfor er kapitalismen ikke kollapsed?*

Vold, ideologi, økonomi

I de sidste afsnit af *Kapitalens* første bind opridses Karl Marx historien om, hvordan kapitalens herredømme oprindeligt blev etableret. Over

for økonomernes idylliske fortællinger om flittige, driftige og sparsommelige mænd understreger Marx, at 'i den virkelige historie spiller erobring, undertrykkelse, rovmord, kort sagt, vold, som bekendt den store rolle'.⁶ Kapitalismen kom til verden 'drivende af blod og snavs, fra top til tå, ud af alle porer'.⁷ Men Marx bemærker også, at vi ikke kan antage, at de former for magt, der indgår i etableringen af en bestemt samfundsform, nødvendigvis er identiske med de former for magt, der indgår i opretholdelsen af denne form. Tværtimod: Når volden har gjort sit arbejde, kan en anden type magt tage over. Som Marx skriver i den passage, hvorfra denne bog henter sin titel:

De økonomiske forholds stumme tvang besegler kapitalistens herredømme over arbejderen. Ikkeøkonomisk, umiddelbar vold bliver ganske vist stadig anvendt, men kun undtagelsesvis. Hvad tingenes vanlige forløb angår, kan arbejderen overlades til "produktionens naturlove", altså til den afhængighed af kapitalen, der udspringer, garanteres og foreviges af selve produktionsbetingelserne.⁸

Vold kan altså erstattes af en anden form for magt; en magt, der ikke umiddelbart er synlig eller hørbar som magt, men som ikke desto mindre er lige så brutal, uophørlig og nådesløs som vold; en upersonlig, abstrakt og anonym magt, der er indlejret i de økonomiske processer, frem for at være koblet på dem udefra: *stum tvang*, eller, som jeg også vil kalde det, *økonomisk magt*.

Selv om Marx ofte fremhæver 'de økonomiske forholds stumme tvang', finder man ikke en sammenhængende og systematisk analyse af denne historisk unikke magtform i den kaotiske samling af (for det meste ufærdige) manuskripter, der tilsammen udgør Marx' kritik af den politiske økonomi. Man finder heller ikke sådan en analyse hos Marx' efterfølgere, også selv om der er blevet gjort betydelige fremskridt i de seneste årtier (det vender jeg tilbage til). De fleste forsøg på at redegøre for kapitalismens reproduktion—det vil sige dens evne til at opretholde sig selv over tid—beror på en bestemt antagelse om magtens væsen, som utilsigtet tilslører den økonomiske magts virkemåder, nemlig at magt antager to grundlæggende og irreducibile former: *vold* og *ideologi*. Med et lettere tilpasset begreb fra Nicos Poulantzas kan vi kalde dette for *vold-ideologi-parret*.⁹ Alternative versioner af denne dobbelthed omfatter tvang og samtykke, hård

og blød magt, dominans og hegemoni, repression og diskurs. Den grundlæggende—og ofte implicite—antagelse på spil her er, at man kan forklare reproduktionen af kapitalismens sociale forhold med henvisning enten til magthavernes evne til at gøre brug af vold eller deres evne til at påvirke måderne, vi (bevidst eller ubevidst) opfatter og forstår os selv og vores sociale omverden på. Louis Althussers teori om ideologi er et godt eksempel på den måde at tænke på: Ifølge Althusser sikres reproduktionen af de kapitalistiske produktionsforhold 'af den juridisk-politiske overbygning og den ideologiske overbygning'. Ifølge dette skema opretholdes produktionsforholdene af de ideologiske og de repressive statsapparater, der beror på henholdsvis *ideologi* og *vold*.¹⁰

Kapitalismen ville utvivlsomt være umulig uden den konstante tilstedeværelse af voldelig og ideologisk magt. Men kapitalens magt er mere end det. Vold og ideologi adresserer subjektet *direkte*, enten ved umiddelbart at tvinge kroppe til at gøre bestemte ting, eller ved at forme måderne, disse kroppe tænker på. Økonomisk magt adresserer derimod subjektet *indirekte* ved at påvirke dets omgivelser. Hvor vold som magtform har sine rødder i evnen til at påføre smerte og død, og ideologi i evnen til at forme, hvordan mennesker tænker, har økonomisk magt sine rødder i *evnen til at rekonfigurere den sociale reproduktions materielle betingelser*. Med andre ord fungerer den økonomiske magt ved at omforme samfundets livsgrundlag og indrette det på en måde, der tvinger mennesker til at handle på bestemte måder. Begrebet 'social reproduktion' skal her forstås i en bred betydning, som alle de processer og aktiviteter, der skal til for at sikre samfundets kontinuerlige overlevelse. Økonomisk magt er altså et begreb, der skal indfange, hvordan socialt herredømme reproducerer sig selv ved at blive indskrevet i de socio-materielle omgivelser.

I denne bog forsøger jeg at formulere en teori om kapitalens økonomiske magt. Med udgangspunkt i en læsning og kritisk rekonstruktion af Marx' ufærdige kritik af den politiske økonomi vil jeg forsøge at forklare, hvorfor kapitalens magt antager form af de 'økonomiske forholds stumme tvang'; jeg vil forsøge at lokalisere dens kilder, identificere dens mekanismer, forklare dens former, adskille dens forskellige niveauer og bestemme deres indbyrdes forhold. Hvad jeg *ikke* vil gøre, er at tilbyde en analyse af en historisk eller geografisk specifik variant af den kapitalistiske produktionsmåde; jeg vil snarere være optaget af det, Marx kalder for kapitalismens 'kernestruktur' eller

‘ideale tværsnit’, det vil sige de logikker, strukturer og dynamikker, der tilhører kapitalismens *væsen*, på tværs af dens historiske og geografiske variationer.¹¹

Økonomien: et herredømmesystem

En af grundene til, at Marx’ kritik af den politiske økonomi er et uomgængeligt udgangspunkt for en teori om kapitalens økonomiske magt, er dens stålsatte afvisning af *økonomistiske* opfattelser af økonomien, altså idéen om at økonomien er en ontologisk separat sfære af samfundet, der styres af en særlig økonomisk logik eller rationalitet. For Marx er økonomien et helt igennem *socialt* fænomen, og det betyder, at Marx, som Ellen Meiksins Wood udtrykker det, ‘behandler økonomien, ikke som et netværk af afkoblede kræfter, men, ligesom den politiske sfære, som et sæt sociale relationer’.¹² Sådant en antiøkonomisme er en essentiel forudsætning for en teori om kapitalens økonomiske magt, og sætter Marx i skarp modsætning til stort set alle økonomer. Marx’ kritik af den politiske økonomi er ikke en ‘alternativ’ eller ‘kritisk’ politisk økonomi, men en kritik af hele den politiske økonomis teoretiske (eller snarere ideologiske) felt.¹³ Hvor økonomer beskæftiger sig med at forvandle sociale forhold til abstrakte, kvantificerbare enheder, der kan sættes ind i idealiserede modeller som variable, gør Marx’ kritiske teori præcis det modsatte: Den optræver de sociale forhold, der gemmer sig i de økonomiske kategorier.¹⁴ Disse sociale forhold er *magtforhold*. Magtforhold er ikke noget, der på en eller anden måde tilføjes eller lægges oven på økonomien, som i Althusser’s ideologiteori, hvor reproduktionen af ejendomsforhold i den økonomiske basis finder sted *uden for* denne basis. Det karakteristiske ved kapitalens magt er netop, at den udfolder sig *gennem* selve de økonomiske processer, eller, sagt anderledes, at organiseringen af den sociale reproduktion på kapitalens grundlag resulterer i et sæt mekanismer, der har en tendens til at opretholde disse produktionsforhold. Økonomiske relationer *er* altså sociale relationer, og i en kapitalistisk økonomi er disse relationer magtrelationer. Fra dette antiøkonomistiske perspektiv bliver det således muligt at betragte den kapitalistiske økonomi som et *magtsystem*.¹⁵ Med kapitalismen har vi ikke længere at gøre med en situation, hvor økonomien alt afhængigt af historiske, geografiske, politiske og kulturelle kontekster kan være mere eller mere formet af magtforhold—i stedet har vi at gøre med en situation, hvor *selve*

økonomien som sådan er forvandlet til et herredømmeapparat. Derfor er det også helt forkert at anklage Marx for at være økonomistisk, som de fleste ikkemarxistiske samfundsteoretikere gør; det var netop den resolute afvisning af idéen om en transhistorisk økonomisk logik, der gjorde Marx i stand til at opdage, beskrive og kritisere kapitalens stumme tvang.

Som akademisk disciplin er økonomividenskaben grundlagt på en benægtelse af eller ligeegyldighed over for sociale magtforhold.¹⁶ Økonomer præsenterer den kapitalistiske økonomi som resultatet af et sæt frie aftaler mellem ligestillede individer, altså som en sfære, hvor magt principielt er udelukket. I den borgerlige tænkning er 'økonomien' med andre ord *fra begyndelsen defineret ved fraværet af magt*. For økonomer er udtrykket 'det frie marked' en pleonasme, hvorimod det for Marx er komplet selvmodsigende.¹⁷ Denne udviskning af magtforhold og magtudøvelse er resultatet af en dobbeltstrengt intellektuel operation.

For det første bliver *markedet* præsenteret som det bestemmende moment i den økonomiske totalitet; en *del* af økonomien bliver med andre ord abstraheret fra totaliteten og gjort til repræsentant for helheden.¹⁸ Denne tendens fandtes allerede hos de klassiske politiske økonomer, men det var først med den såkaldt marginale revolution i 1870'erne, at den for alvor blev tydelig.¹⁹ I neoklassisk økonomi præsenteres markedstransaktioner med Anwar Shaiks ord som 'det centrale organiserende princip for det kapitalistiske samfund'.²⁰ Hos visse moderne økonomer—mest bemærkelsesværdigt i Gary Beckers værker—ophøjes de rationelle og nyttemaksimerende agents frie udveksling af varer og tjenester på markedet ligefrem til en prisme, hvorigennem alle sociale fænomener kan forstås.²¹

Den anden intellektuelle operation, der understøtter udvisningen af magtforhold i økonomividenskaben, er et sæt af antagelser og abstraktioner, der resulterer i et begreb om markedet, som udelukker selve muligheden for herredømme. Markedsagenterne antages at være isolerede, hyperrationelle og nyttemaksimerende individer med uendelige og ufejlbarlige informationer og forventninger. Dette rationelle individ udgør det arkimediske punkt i økonomividenskabens sociale ontologi; en slags *sui generis* substans, der forklarer alt andet. Med antagelsen om en transhistorisk økonomisk rationalitet forsvinder den ubejglige nødvendighed af at kunne redegøre for kapitalismen

som en historisk samfundsform, der er blevet til under bestemte omstændigheder: Den kapitalistiske økonomi fremstår i stedet som den naturlige konsekvens af at undlade at sætte hindringer i vejen for den menneskelige natur. Som Wood udtrykker det: '[I] de fleste redegørelser for kapitalismen og dens oprindelse *er* der ikke rigtig en oprindelse'.²² Økonomer (mis)forstår markedet som det sted, hvor de rationelle individer mødes og indgår kontrakter. På et frit marked er der ingen adgangsbegrænsninger, og derfor er der ingen monopoler (bortset fra de såkaldt 'naturlige' monopoler i eksempelvis forsyningssektoren eller infrastruktur, hvor etableringsomkostninger er så store, at det besværliggør konkurrence, eller hvor der er andre barrierer for markeds kræfterne). Fraværet af monopoler betyder, at en markedsaktør aldrig er tvunget til at handle med en *bestemt* anden aktør, og derfor kan enhver udveksling anses for at være fri. Individerne møder op på markedet som varebesiddere, og som sådan er de helt og aldeles ligestillede. Hvad disse individer er *uden for* markedsforholdet, anses for at være irrelevant for økonomisk teori, og spørgsmålet om, *hvorfor* de overhovedet dukker op på markedet til at starte med, er ligeledes komplet fraværende—de fleste økonomiske teorier antager som regel, at folk dukker op på markedet for at sælge deres varer efter nøje at have overvejet mulighederne, og fundet frem til, at det er det mest rationelle at gøre, altså den mest effektive måde at dække deres behov på. Det er sådan en tankegang, der gør det muligt for en tænker som Milton Friedman at præsentere 'markedspladsens teknik' som en metode til at 'koordinere millioner af menneskers økonomiske aktiviteter' ved hjælp af 'frit samarbejde mellem individer'—eller, som han også skriver:

Eftersom husholdningen altid kan vælge at producere direkte til sig selv, behøver den ikke at indgå i nogen udvekslinger, hvis det ikke gavner den. Altså vil der ikke finde nogle udveksling sted, hvis ikke begge parter nyder godt af den. Koordination opnås dermed uden tvang.²³

Denne passage er bemærkelsesværdig, fordi den tydeliggør det, der ofte er gemt væk som en implicit antagelse i økonomisk teori: at folk har mulighed for at overleve uden om markedet. Det er denne antagelse, der får markedet til at fremtræde som en fri sfære: ikke blot er økonomiske agenter frie til at vælge, *hvem* de vil handle med, de er også

frie til at vælge, om de *overhovedet* vil handle. Derfor forstås markedet som regel som en institution, der giver mennesker *muligheder*.²⁴

Disse antagelser og abstraktioner udgør grundlaget for økonomividenskabens idealiserede matematiske modeller. Den gradvise forvandling af økonomividenskaben til en disciplin, der mest af alt er optaget af at udvikle formaliserede matematiske modeller, har gjort den i stand til at præsentere sig selv som ‘en ikkeideologisk disciplin, der har til formål at præsentere positive, videnskabelige svar på politiske spørgsmål’, som Robert Chernomas og Ian Hudson udtrykker det.²⁵ De fleste økonomer anerkender ganske vist uden tøven, at virkeligheden ikke altid passer til deres modeller; de indrømmer beredvilligt, at der findes såkaldte markedsfejl, at vi bliver nødt til at tage højde for mangler, hvis vi skal analysere den virkelige økonomi, og at nogle goder eller ydelser kan være svære eller umulige at organisere og distribuere ved hjælp af markedsmekanismerne. Markedsfejl forstyrrer den ideale lighed, der ellers hersker på markedet, og gør det dermed muligt for én markedsagent at dominere en anden—og det er kun på denne måde, gennem idéen om *fejl* i markedet, at magt kan integreres i økonomisk teori. I dette perspektiv er magt en afvigelse fra normen, en fejl eller mangelfuldhed ved et system, der ellers er fri for sådanne forstyrrelser: ‘Magtforhold opstår kun, når kontrakter ikke eksekveres korrekt’, som Giulio Palermo præcist opsummerer tankegangen i sin kritik af økonomividenskaben.²⁶

Økonomien i samfundsvidenskabelig teori

Bestræbelsen på at udviske økonomiske herredømmeforhold opnår givetvis sin tydeligste form i mainstreamøkonomien, men den findes også mange andre steder i samfundsvidenskaberne. Mainstreampolitologien er domineret af en statscentreret magtforståelse og overlader for det meste studiet af økonomien til økonomerne, hvorved den implicit accepterer den økonomistiske afpolitisering af økonomien. Michel Foucaults berømte bemærkning om, at i ‘den politiske tænkning har man endnu ikke fået kappet hovedet af kongen’, er stadig relevant.²⁷ Foucault undviger imidlertid selv spørgsmålet om økonomisk magt på baggrund af en sløv kritik af marxismen—en strategi, der siden 1980’erne er blevet særdeles populær blandt en ellers ret heterogen samling samfundsteoretikere. Som så mange før og efter ham drager Foucault ofte en særdeles tvivlsom distinktion mellem ‘det økonomiske’

og ‘det sociale’ og hævder dernæst, i modsætning til det, han opfatter som marxistisk økonomisme, at ‘selv om det menneskelige subjekt er placeret i produktions- og betydningsforhold, er det også placeret i magtrelationer’—som om produktionsforhold ikke var magtforhold.²⁸

Foucault deler denne opfattelse af marxismen med indflydelsesrige tænkere som Pierre Bourdieu, Anthony Giddens, Bruno Latour, Jürgen Habermas, Ulrich Beck, Niklas Luhmann, Axel Honneth, Ernesto Laclau og Chantal Mouffe.²⁹ Man kunne endda hævde, at de dominerende tendenser i de sidste fire årtiers sociologisk teori kan ses som en reaktion mod såkaldt marxistisk økonomisme. Noget af det, der forener disse tænkere og traditioner, er antagelsen om, at marxistisk teori er grundlagt på en idé om, at ‘økonomien’, forstået som en distinkt samfundssfære med en distinkt teknisk eller økonomisk rationalitet, er bestemmende for den sociale helhed, og at marxismen dermed reducerer det sociale mangeartede natur til denne ene faktor. Bourdieu reagerede ved at udvikle sin teori om kapitalformer, ifølge hvilken *kulturel* og *social* kapital ikke kan reduceres til *økonomisk* kapital; Habermas forlod Marx’ kritik af den politiske økonomi til fordel for en kantiansk-pragmatisk teori om kommunikation. Laclau og Mouffes postmarxistiske diskursteori brød med den ‘klassiske’ marxismes økonomisme ved at afvise ‘distinktionen mellem diskursive og ikke-diskursive praksisser’ og insistere på, ‘at ethvert objekt er konstitueret som et diskursivt objekt’—en påstand, der leder direkte til idealistisk konstruktivisme.³⁰ I store træk resulterede det, man har kaldt ‘den kulturelle vending’ i samfundsteorien i kølvandet på marxismens krise i 1970’erne, i en tendens til at udelukke økonomien fra diskussioner om magt, eller at analysere økonomien gennem en poststrukturalistisk linse, i hvilken den sociale reproduktions materialitet opløses i en økonomi af tegn.

Den velkendte kritik af marxistisk økonomisme var selvfølgelig ikke fuldstændig ubegrundet; store dele af den klassiske marxisme forlod sig faktisk på et dybt økonomistisk begreb om økonomien som den sociale totalitets bestemmende faktor, og som styret af en transhistorisk tendens til udviklingen af produktivkræfterne. Dertil kommer, at de fleste af de kritiske marxister, der afveg fra den ortodokse position, generelt viede deres opmærksomhed til andre emner frem for at udvikle en ikkeøkonomistisk teori om økonomien som et sæt sociale relationer. Problemet med de fleste post-, ikke- og antimarxistiske kritikere af

marxistisk økonomisme er imidlertid, at de ikke skelner mellem Marx og marxisme, og at de behandler sidstnævnte som en ensartet intellektuel tradition. Det er en skam. Som jeg vil vise i denne bog, er Marx' kritik af den politiske økonomi nemlig stadig den bedste ressource for en kritisk afmontering af borgerlig såvel som marxistisk økonomisme.

Marx' ufærdige kritik

Formålet med dette studie er at udvikle en teori om kapitalens økonomiske magt. Med andre ord vil jeg forsøge at forstå, hvordan kapitalismen fungerer, eller mere præcist, hvordan kapitalen formår at bevare sin status som den sociale logik alle må adlyde for at overleve. For at gøre det har jeg studeret Marx' skrifter, og især dem, der beskæftiger sig med kritikken af den politiske økonomi, såsom *Grundrisse* (1857-58), *Bidrag til kritikken af den politiske økonomi* (1859), *1861-63 manuskripterne* (1861-63), første bind af *Kapitalen* (1867/1872) og manuskripterne med udkast til anden (1868-77) og tredje (1864-65) bog af *Kapitalen*.^{*} Det har jeg gjort, fordi jeg mener, at Marx' analyse af den kapitalistiske produktionsmåde udgør et uomgængeligt grundlag for udviklingen af en teori om kapitalens økonomiske magt. Beviset for denne påstand vil forhåbentlig være denne bog. Et par afklarende bemærkninger om min brug af Marx' skrifter er imidlertid på sin plads her.

Marx' skrifter indeholder de nødvendige grundelementer for en teori om kapitalens økonomiske magt, men de indeholder på ingen måde noget i retning af sådan en teori i en færdig form. Det skyldes til dels at Marx primært havde et andet formål: målet med kritikken af den politiske økonomi var at afdække 'det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov', og ikke det mere begrænsede projekt, der består i at udvikle en teori om de økonomiske forholds stumme tvang.³¹ Men der er også en anden grund til, at man ikke kan finde sådan en teori i Marx' skrifter, og det er, at Marx i mere end én forstand ikke

---

* Marx' oprindelige intention var at udgive anden og tredje bog af *Kapitalen*—som Engels udgav som henholdsvis andet (1885) og tredje (1894) *bind*—i ét bind, der i så fald ville udgøre andet bind af værket. Et tredje bind skulle indeholde den fjerde bog, der ville bestå af en analyse af den økonomiske teoris historie. For et godt og overskueligt kronologisk overblik over Marx' økonomikritiske skrifter, se appendikset til første bind af Michael Heinrichs *Wie das Marxsche «Kapital» lesen?* (Stuttgart: Schmetterling Verlag, 2009).

færdiggjorde sin kritik. For det første formåede han kun at offentliggøre én af de fire bøger, der skulle udgøre *Kapitalen* (for ikke at tale om hans plan om at tilføje studier af staten, verdensmarkedet og så videre). Han efterlod sig tusinder og atter tusinder sidens manuskripter, der i skrivende stund endnu ikke er udgivet i deres helhed. For det andet er hans enorme forskningsprojekt også ufærdigt i den forstand, at det indeholder en række uløste teoretiske problemer.³² Marx' tænkning var helt til det sidste i konstant udvikling, men denne udvikling var ikke altid konsistent og konsekvent.

Disse omstændigheder har den konsekvens, at de indsigter, der er relevante for udfærdigelsen af en teori om kapitalens økonomiske magt, er spredt ud over et stort antal manuskripter, hvor de desuden er flettet sammen ikke blot med diskussioner og behandlinger af andre teoretiske problemer eller konkrete empiriske analyser, men også med tankemønstre, der tilhører forskellige og til tider inkompatible udviklingsstadier i Marx' tænkning. For at uddrage og gøre brug af Marx' indsigter er det derfor nødvendigt at lokalisere og udgrave dem, rekonstruere deres indbyrdes logiske relationer, underkaste dem en kritisk undersøgelse og systematisere dem. Dét projekt optager en stor del af denne bog.

Betingelserne for et kritisk studie af Marx' tænkning er imidlertid og lykkeligvis blevet en hel del bedre i de seneste årtier, hvilket især skyldes den fortløbende udgivelse af en historisk-kritisk udgave af Marx' skrifter i *Marx-Engels-Gesamtausgabe*, som begyndte i 1975, og som stadig er i gang.³³ Marx var ikke god til at færdiggøre sine projekter, og langt størstedelen af hans skrifter er ufærdige udkast, der først blev udgivet efter hans død. Friedrich Engels sammensatte og udgav andet og tredje bind af *Kapitalen* i 1885 og 1894, Karl Kautsky udgav indledningen til *Grundrisse* og dele af det enorme *1861-63 manuskript* (under titlen *Teorier om merværdi*) i starten af det 20. århundrede, og den sovjetiske marxolog David Rjazanov udgav omkring 1930 blandt andet *Til kritik af den hegelske retsfilosofi*, de såkaldte *Parisermanuskripter* (også kendt som *Økonomisk-filosofiske manuskripter fra 1844*) og *Den tyske ideologi*. Især Engels og Rjazanov havde imidlertid taget sig en hel del redaktionelle friheder, og Marx-forskningen har derfor indtil for nylig været delvis baseret på Marx-tekster, der i sin tid blev ændret, tilpasset, tilskåret, omarrangeret og rammesat af redaktører ud fra forskellige politiske hensyn.³⁴

Først i 1982 forelå en komplet udgave af det 2.500 siders lange *1861-63 manuskript*, der begyndte som efterfølgeren til *Bidrag til kritikken af den politiske økonomi* fra 1859, men som endte som et slags udkast til *Kapitalen*, hvis første bind udkom i 1867. Vi skal helt frem til 1993, før det blev muligt at læse Marx' oprindelige manuskript til *Kapitalens* tredje bog uden Engels' forstyrrende ændringer. Manuskripterne til *Kapitalens* anden bog blev udgivet i 2008, og først i 2017 blev det langt om længe muligt at læse den uredigerede udgave af den lettere kaotiske samling af manuskripter, som er kendt under navnet *Den tyske ideologi*. Dertil kommer, at en lang række af hidtil uudgivne notesbøger i de seneste år er blevet tilgængelige i MEGA, hvilket har resulteret i vigtige nye indsigter om Marx' tænkning, og især hans intellektuelle udvikling i de sidste år af sit liv. Marx' notesbøger fra de sidste 15-20 år af hans liv fremviser en nysgerrig tænker, der—i modsætning til traditionelle og stadig ret udbredte forestillinger om Marx—var optaget af kapitalismens økologiske konsekvenser, afviste deterministiske historieopfattelser og brød med samtidens eurocentriske verdensbillede.³⁵ Som Marcello Musto skriver: '[B]landt klassikerne inden for politisk, økonomisk og filosofisk tænkning er Marx den forfatter, hvis profil har ændret sig mest i de første årtier af det 20. århundrede'.³⁶

I tidligere tiders traditionelle marxisme—særligt i form af den sovjetiske 'marxisme-leninisme'—har der været en udbredt tendens til at fremstille Marx' tænkning som en færdigformuleret teori og analyse, der er udtrykt sammenhængende på tværs af skrifter fra forskellige perioder i Marx' forfatterskab. Tendensen kommer tydeligt til udtryk i Engels', Kautskys og Rjazanovs redigering og var først og fremmest et resultat af et politisk behov for et skudsikkert og utvetydigt teoretisk og analytisk grundlag for den socialistiske strategi (en 'videnskabelig socialisme', som Engels kaldte det). I dag er de forældede kommunistpartier og deres forstenede marxisme praktisk talt forsvundet, og sammen med den nye historisk-kritiske udgave af Marx' skrifter har det muliggjort en langt mere nuanceret diskussion af Marx' værk, hvilket har gjort det tydeligt, at Marx var en tænker i konstant udvikling, og at hans videnskabelige projekt på ingen måde blev færdigt. Snarere end at behandle Marx' tænkning som et afsluttet videnskabeligt system, hvis enhed skal forsvares, bliver det i dag behandlet som et mangeartet reservoir af indsigter, begreber, analyser og udkast, der kan tænkes med, bygges videre på og kombineres med indsigter fra

andre tænkere og traditioner. Det betyder ikke, at diskussionerne om Marx' tænkning er blevet apolitiseret, eller at hans indsigter bliver undervurderet—tværtimod betyder det, at vi har bevæget os væk fra et politisk ligegyldigt kustodefokus på at forsvare Marx til et fokus på, hvordan hans tænkning kan tilvejebringe indsigter, der er relevante for den praktiske udslettelse af kapitalens verden.

Så selv om denne bog i høj grad beskæftiger sig med at fortolke Marx' tænkning, er den altså ikke en marxologisk øvelse; dens primære formål er at forstå *kapitalismen*, ikke Marx. Nogle gange forudsætter det sidste det første, og derfor går jeg nu og da ind i diskussioner af Marx' intellektuelle udvikling og andre emner, der givetvis fremstår som marxologiske finurligheder—men det gør jeg kun, hvis jeg tror på, at det i sidste ende kan hjælpe os med at forstå kapitalismen.

Kapitalismens væsen

Som allerede nævnt er målet for denne bog ikke at udfærdige en analyse af en særlig historisk eller geografisk variant af den kapitalistiske produktionsmåde. Jeg er snarere interesseret i den kapitalistiske produktionsmådes *væsen*. Så hvad vil det egentlig sige at konstruere en teori om kapitalens økonomiske magt på sådan et abstraktionsniveau? Den nemmeste måde at forklare dét på er kort at overveje, hvad der sker i løbet af *Kapitalens* første bind. Marx lægger ud med et historisk *faktum*: I kapitalistiske samfund bliver arbejdets produkter som regel udvekslet på markedet som varer—en simpel empirisk observation, der udpeger et karakteristisk træk ved den kapitalistiske produktionsmåde, som uden videre adskiller den fra andre produktionsmåder, hvor kun en marginal del af arbejdsprodukterne produceres med henblik på markedsudveksling. Marx spørger derefter: Hvad må være tilfældet, hvis vareformen er arbejdsprodukternes generelle sociale form? Hvilke sociale forhold må være på plads, for at dette kan være muligt? Fra det udgangspunkt, altså fra denne *væsensbestemmelse* af kapitalismen, udleder Marx grundlæggende begreber og strukturer såsom distinktionerne mellem bytteværdi og brugsværdi, bytteværdi og værdi, konkret og abstrakt arbejde, såvel som pengenes nødvendighed, deres funktioner, begrebet kapital, teorien om merværdi og teorien om udbytning, det underlæggende klasseforhold og så videre. Denne serie af dialektiske udledninger refererer Marx til som 'den metode at stige fra det abstrakte op til det konkrete'.³⁷ I modsætning til hvad mange tror, er

denne 'opstigning' ikke blot et spørgsmål om gradvis at nærme sig den empirisk iagttagelige virkelighed.³⁸ At 'stige op til det konkrete' henviser snarere til den gradvise øgning af analysens begrebslige kompleksitet gennem inddragelsen af flere og flere begreber, samt specifikationen af deres indbyrdes relationer; ved at blive situeret i en mere og mere udfoldet teoretisk struktur bliver abstraktionerne i de tidligere stadier af den teoretiske progression gradvis ophævet.

Marx udleder alle sine grundbegreber fra antagelsen om generaliseret vareudveksling. Hvad en lang række Marx-kommentatorer tilsyneladende glemmer, er imidlertid, at Marx i sin dialektiske systembygning også trækker på visse antagelser om det sociales ontologi, det vil sige grundlæggende bestemmelser, der er fælles for alle samfundsformer. Et godt eksempel er den rolle, idéen om arbejdsdagens 'naturlige længde' spiller—altså den simple antagelse, at mennesker har brug for søvn. Et andet men lignende eksempel er idéen om merarbejdets naturlige grundlag, det vil sige den omstændighed, at mennesker i visse omgivelser er i stand til at producere mere end det, der kræves til deres egen individuelle overlevelse. Begge forhold spiller en væsentlig rolle i *Kapitalens* begrebslige forløb, men ingen af dem kan udledes af kapitalismens historisk specifikke strukturer. De er snarere træk ved det menneskelige samfund som sådan; de udgør en del af det sociales ontologi (hvilket også omfatter naturlige forhold, som eksemplerne illustrerer). Vi har altså at gøre med to uafhængige, teoretiske forudsætninger, der ligger til grund for Marx' analyse af kapitalismens kernestruktur: på den ene side en række socio-ontologiske forudsætninger vedrørende det, der må være tilfældet i et *hvilket som helst* samfund, og på den anden side en historisk specifik omstændighed, nemlig generaliseringen af vareformen. Den dialektiske rekonstruktion af den kapitalistiske produktionsmådes essentielle strukturer og dynamikker udgår således fra bestemte antagelser om menneskelige samfunds *transhistoriske* egenskaber på den ene side og et *historisk specifikt* faktum vedrørende en *essentiell* egenskab ved den kapitalistiske produktionsmåde på den anden side. Fra disse to slags forudsætninger konstruerer Marx grundbegreberne i sin teori.

Det betyder imidlertid ikke, at Marx' kritik af den politiske økonomi kan reduceres til en ren analyse af økonomiske forbestemmelser, som nogle mener.³⁹ Kritikken af den politiske økonomi *er* en analyse af kapitalismens kernestruktur ved hjælp af en dialektisk analyse af

sociale former, men den er *også* en analyse af kapitalismens historie, og mere specifikt 1800-tallets britiske kapitalisme. De empiriske og historiske dele af *Kapitalen* og beslægtede manuskripter er ikke kun illustrationer af begreber. Ikke blot indeholder de ofte historiske og empiriske undersøgelser, der er substantielle i egen ret, men visse steder træder de også ind i den begrebslige udvikling, hvilket eksemplet med arbejdsdagens naturlige længde viser.* Den 'dialektiske fremstillingsform' er, som Marx understreger, kun 'rigtig, når den kender sine grænser'.⁴⁰ Det, der imidlertid forhindrer de historiske og empiriske dele af Marx' kritik i at kollapse i en kaotisk samling data, er netop, at de præsenteres i en systematisk, teoretisk struktur, der er bygget op ved hjælp af dialektisk begrebsudvikling. Derfor 'viser vor metode' med Marx' ord 'de punkter, hvor den historiske betragtning må indtræde'.⁴¹

I min analyse af kapitalens økonomiske magt vil jeg forsøge at følge Marx' fremgangsmåde. I stedet for at begynde med vareformen vil jeg imidlertid bygge videre på Marx' indsigter og begynde med det, jeg opfatter som den simpleste definition af kapitalisme: *et samfund, hvori den sociale reproduktion i høj grad er styret af kapitalens logik*. Det er en relativt vag definition, for hvad skal 'i høj grad' helt præcist sige? Det er imidlertid hverken muligt eller efterstræbelsesværdigt at undgå sådan en vaghed, når man studerer historiske samfundsformer. Der er ingen absolutte historiske grænser mellem kapitalistiske og ikkekapitalistiske samfund; spørgsmålet om, hvorvidt et samfund er kapitalistisk eller ej, er altid et spørgsmål om mere eller mindre. Det udgør imidlertid ikke et egentligt problem for min analyse, eftersom jeg ikke er optaget af kapitalismens historiske tilblivelse. Min analyse *forudsætter* med andre ord, at den sociale reproduktion 'i høj grad' er styret af kapitalens logik. Jeg vil således forsøge at etablere en teori om de magtformer, der kan udledes af den kapitalistiske produktionsmådes væsensbestemmelser. I modsætning til Marx' fremgangsmåde i *Kapitalen* vil jeg dog ikke forsøge at præsentere væsentlige empiriske eller historiske bidrag. Jeg vil nu og da integrere empirisk og historisk materiale, men altid blot som eksempler og illustrationer snarere end som udtømmende analyser.

---

* En indikation af, hvor vigtigt Marx anså indsamlingen, analysen og præsentationen af empirisk materiale for at være, er, at han opdaterede de empiriske data mellem første og anden udgave af *Kapitalens* første bind. For en god fremstilling af Marx' metode, se kapitel fem i Heinrichs *Die Wissenschaft vom Wert*.

Abstraktioner

Påstanden om, at det rent *analytisk* er muligt at isolere og identificere de kernestrukturer, der gør kapitalistiske samfund *kapitalistiske*, indebærer ikke en påstand om, at der faktisk findes sådan noget som en kapitallogik, som opererer uafhængigt af sin specifikke sociale kontekst. Kapitalismens ideale tværsnit er en teoretisk abstraktion. Det er der intet mystisk ved; tværtimod er sådanne abstraktioner en helt almindelig analytisk procedure.⁴² ‘Ved analysen af de økonomiske former kan man’, som Marx bemærker i forordet til *Kapitalen*, ‘hverken bruge mikroskop eller kemiske reagenser. Abstraktionsevnen må erstatte dem begge’.⁴³ Betydningfuldt nok er der en del kritikere, der lader til at misforstå denne simple pointe. Timothy Mitchell afviser eksempelvis ‘det synspunkt, at kapitalismen uanset lokale variationer på et eller andet niveau altid gør det samme, eller har samme effekt’.⁴⁴ Her bør vi stille Mitchell et simpelt spørgsmål: Hvad er det, der overhovedet gør det muligt at kategorisere forskellige samfund som ‘lokale variationer’ af kapitalisme? Sådant en måde at udtrykke sig på forudsætter åbenlyst et abstrakt begreb om ‘kapitalisme’. Og selvfølgelig gør kapitalismen altid det samme: Den forøger værdi ved at udbytte arbejdet—det er derfor, vi kalder det kapitalisme.

Eftersom mit formål i denne bog er at sige noget om kapitalens økonomiske magt, vil jeg i det store hele se bort fra den rolle, ideologi såvel som vold spiller i opretholdelsen af kapitalistiske produktionsforhold. Lad mig for at undgå misforståelser understrege, at det ikke betyder, at jeg anser disse former for magt for at være sekundære eller uvæsentlige. Tværtimod anser jeg dem begge for at være *nødvendige* for selve kapitalismens eksistens. Marxismen kan bryste sig af en lang ideologikritisk tradition—fra Wilhelm Reich over Antonio Gramsci og Louis Althusser til Slavoj Žižek—der overbevisende har vist, at kapitalismen aldrig ville være i stand til at overleve uden at forme, hvordan vi tænker. Det samme gælder vold. Kapitalismen blev ikke kun født i en syndflod af vold; på et hvilket som helst trin i dens historiske udvikling har fysisk tvang været nødvendigt for at håndhæve kapitalens diktat.⁴⁵ Statens organiserede vold var ikke kun nødvendig for den historiske skabelse af kapitalismen, den *vedbliver* også med at spille en væsentlig rolle for dens reproduktion. Uden en samfundsinstitution udstyret med det, Marx kalder ‘privilegiet og viljen til at tvinge helheden’, er

det ikke muligt at organisere den sociale reproduktion på kapitalistisk grundlag.⁴⁶ Denne indsigt opnåede en teoretisk sofistikeret form i den såkaldte statsafledningsdebat i Vesttyskland i 1970'erne, der formulerede en række vigtige indsigter vedrørende den kapitalistiske stats væsen og måderne, den kapitalistiske produktions iboende modsætninger nødvendiggør bestemte statsfunktioner på.⁴⁷ Men vold bidrager også til kapitalismens reproduktion på andre måder og på andre niveauer i den sociale totalitet. Eksempelvis har flere feministiske forskere peget på, at seksuel vold er en af de mekanismer, der fastholder kvinder i det reproduktive arbejde.⁴⁸

Selv om det er sandt, at et kapitalistisk system kræver en stat med evnerne til at anvende vold for at håndhæve ejendomsrettigheder, håndtere klassekonflikter, bygge infrastruktur og så videre, er det også sandt, at staten ikke er den primære aktør i organiseringen af den sociale reproduktion i kapitalistiske samfund. Det karakteristiske ved kapitalismens adskillelse af 'det politiske' og 'det økonomiske' er, som Wood præcist formulerer det, netop, at den medfører 'en komplet adskillelse mellem privat tilegnelse og offentlige forpligtelser', og dermed indebærer 'udviklingen af en ny magtsfære, der helt og aldeles er viet private snarere end sociale formål'.⁴⁹ I denne magtsfære er det først og fremmest den stumme tvang, der underkaster samfundets liv kapitalens logik. Valget om at fokusere på kapitalens *økonomiske* magt betyder, at denne bog 'kun' stiler mod at tilvejebringe en *delvis* forståelse af kapitalens magt. For at formulere en dækkende teori om kapitalens magt ville det være nødvendigt at sammenflette teorien om økonomisk magt med teorier om ideologi og vold.*

Min påstand er altså *ikke*, at kapitalismen udelukkende beror på stum tvang, eller at der er en historisk tendens til, at andre former for magt forsvinder eller træder i baggrunden. Den teori, jeg udvikler på

---

* Althusserianere vil her indvende, at *ideologi* er en *materiel* praksis, og at min distinktion mellem ideologisk og økonomisk magt er misvisende, idet begge kategorier ifølge deres begrebsbrug vil høre hjemme i kategorien ideologi. For overbevisende kritikker af Althusserianeres overdrevne og analytisk ubrugelige udvidelser af begrebet ideologi, se Michèle Barrett, *Women's Oppression Today: The Marxist/Feminist Encounter* (London & New York: Verso, 2014), 89f; Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction* (London & New York: Verso Books, 1996), 149.

de følgende sider, har til formål at gøre os i stand til at se, at kapitalens magt er virksom, *selv når den ideologiske og voldelige magt er fraværende.*

Overblik

Denne bog er inddelt i tre dele, med tretten kapitler i alt. Den første del handler om *betingelser* i en dobbelt forstand: På den ene side angår det de *begrebslige* betingelser for den teori, der præsenteres i resten af bogen, og på den anden side handler det om de *reale* betingelser for kapitalens økonomiske magt. Første kapitel undersøger Marx' brug af begreber som magt og herredømme, og diskuterer begreberne *magt* og *kapital* for at præcisere, hvad vi skal forstå ved udtrykket 'kapitalens magt'. Kapitel to tilbyder en kritisk gennemgang af, hvordan marxistiske tænkere har bokset med spørgsmål om magt. Resten af første del (kapitel tre til fem) skitserer den økonomiske magts sociale ontologi, det vil sige en teori om, hvorfor sådan noget som økonomisk magt overhovedet er muligt til at starte med. Det indebærer en diskussion af den rolle, begrebet om den menneskelige natur spiller i Marx' teorier, samt en undersøgelse af Marx' oversete og originale tanker om den menneskelige krop og det særlige ved det menneskelige stofskifte med resten af naturen.

Anden del undersøger under titlen 'forhold' den ene af de to hovedkilder til kapitalens økonomiske magt: produktionsforholdene. Jeg følger Robert Brenner i at skelne mellem to grundlæggende sæt sociale forhold, hvis enhed udgør kapitalismens produktionsforhold: på den ene side et bestemt sæt horisontale relationer mellem produktionsenheder såvel som mellem de umiddelbare producenter, og på den anden side et sæt bestemte vertikale (klasse)forhold mellem de umiddelbare producenter og dem, der kontrollerer den sociale reproduktions betingelser. Kapitel seks undersøger de vertikale relationer, altså den specifikke form for klasseherredømme, der ligger til grund for kapitalistisk produktion, og afslutter med en diskussion af begrebet biopolitik. Diskussionen af klasseherredømme giver anledning til en diskussion af forholdet mellem kapitalens logik og skabelsen af forskelle og hierarkier baseret på køn og racialisering, hvilket udgør temaet for kapitel syv. Kapitel otte og ni går videre til at undersøge de former for magt, der udspringer af de horisontale produktionsforhold—en diskussion, der blandt andet indebærer en analyse af det vigtige, men oversete spørgsmål om forholdet mellem de horisontale og de vertikale

forhold. De væsentlige begreber på spil her er værdi og konkurrence, og jeg argumenterer for, at begge skal forstås som magtmekanismer, der underkaster *alle*—uanset klasseposition—kapitalens logik.

De sociale relationer, der granskes i anden del, resulterer i en række bestemte *dynamikker*, der på én og samme tid er *resultater afsåvel* som *kilder til* kapitalens økonomiske magt. Med andre ord viser kapitalens magt sig delvis at være *resultatet af sin egen udøvelse*. Disse dynamikker, der udgør den anden hovedkilde til kapitalens økonomiske magt, sættes under lup i bogens tredje del ('dynamikker').

Kapitel ti undersøger kapitalens omformning af produktionsprocessen på arbejdspladsen. Med udgangspunkt i en diskussion af forvandlingen af markedets abstrakte tvang til kapitalistens despotiske autoritet diskuterer jeg, hvordan kapitalen øger sin magt gennem omformningen af arbejdsprocesser, for eksempel ved at nedkvalificere arbejdet, ændre arbejdsdelingen, indføre ny teknologi og så videre (hvilket er det, Marx kalder 'den reelle subsumption af arbejdet'). Kapitel elleve går videre til at undersøge den samme dynamik i kapitalens forhold til naturen. En stor del af dette kapitel er viet en analyse af et konkret eksempel på kapitalens stumme tvang, nemlig den dybdegående omstrukturering af den globale landbrugsproduktion i det 20. og 21. århundrede. Kapitel tolv analyserer den såkaldte logistiske revolution, der har fundet sted siden 1970'erne, og som er den seneste inkarnation af kapitalens iboende drift til at 'udslette rummet gennem tiden', som Marx udtrykker det. Endelig tager kapitel tretten spørgsmålet om overskudsbefolkning og kriser op og argumenterer for, at kapitalens tendens til at ekskludere mennesker fra sit kredsløb og med jævne mellemrum underminere sig selv bør forstås som endnu et sæt mekanismer, hvorigennem profittens logik påtvinger sig det sociale liv.

Disse tretten kapitler tilbyder tilsammen et begrebsapparat, der gør os i stand til at forstå kapitalens stumme tvang: at lokalisere dens kilder, identificere dens mekanismer, skelne mellem dens forskellige niveauer, og bestemme den præcise relation mellem dem—med andre ord præsenterer de en teori om kapitalens økonomiske magt.